

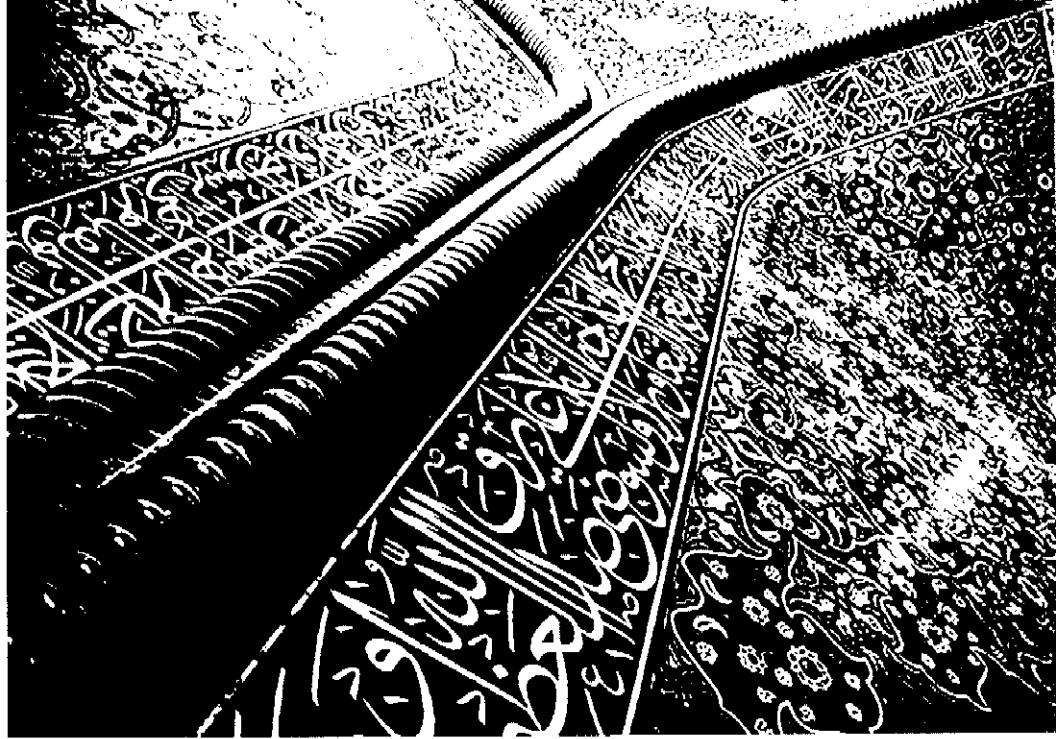
نقش هنر و ادبیات در تربیت و آموزش دینی و قرآن

آذر دخت شمس اشراق
سرگروه دینی و قرآن منطقه ی ملارد

مدخل

قال علی (ع): العلم علمان: مطبوع و مسموع. ولا یفیع المسموع اذا لم یکن المطبوع. امام علی (ع) فرمود: علم بر دو گونه است: یکی علمی که در نهاد انسان رسوخ پیدا کرده و دیگری علمی که از دیگران شنیده شده است. علم دوم، اگر در ذهن رسوخ پیدا نکند و پابرجا نشود، سودی نمی رساند.

گرایش جوانان به دین و آموزش امور دینی به آنان، همواره از دغدغه های مهم خانواده ها و دست اندرکاران امر تعلیم و تربیت در جامعه ی اسلامی بوده و هست. از آن جا که پذیرش دین به حوزه ی عقل و روح انسان مربوط می شود و اسلام هرگونه اکراه را در این حوزه نفی کرده است، پیدا کردن روش هایی که پذیرش و آموزش دین را مطبوع طبع انسان کند، ضرورتی اجتناب ناپذیر است. همانند سایر دروس، درس دین و زندگی هم به الگوها و روش های آموزشی نیاز دارد تا جذابیت خود را برای دانش آموزان حفظ کند. پس باید از همه ی ظرفیت های ممکن برای حفظ اهمیت و آموزش دین برای دانش آموزان استفاده کرد.

محرک های منتخب دانش آموز در کلاس درس باشند و به عنوان اطلاعات بی اهمیت در مغز دانش آموز تلقی نشوند.

شناسایی راه هایی که باعث

شوند، معلم و درس او انتخاب اول دانش آموزان باشند، یکی از گام های مهم در کار تدریس است. اگر پیش بینی های لازم در این زمینه انجام نگیرد، معلم و درس مغلوب محرک های محیطی دیگر می شوند و اهمیت خود را از دست می دهند. اما جلب توجه تنها گام اول است و ادامه یافتن توجه، خود نکته ای دیگر است. عوامل متعددی می توانند باعث جلب توجه مغز شوند که تعدادی از آن ها عبارت اند از:

- بدیع و تازه بودن محرک (مثلاً ورود معلم به کلاس با یک لباس غیر معمول)؛

- شدت محرک (بالا بودن صدا یا پررنگ نوشتن مطالب مهم کتاب)؛

- حرکت داشتن محرک (چراغ های چشمک زن تبلیغاتی یا جابه جایی و تحرک معلم).

در کلاس درس معلمان برای جلب توجه دانش آموزان، معمولاً از این موارد بهره می برند؛ مثل روشن و خاموش کردن چراغ کلاس، بالا بردن صدا و... اما این اتفاقات ممکن است برای چند لحظه توجه دانش آموزان را به خود جلب کنند و به سرعت تازگی خود را از دست می دهند و ادامه ی توجه دانش آموزان را به دنبال نخواهند داشت.

بنابراین می توان گفت، مطلبی که با همراهی یکی از عوامل جلب توجه توانست در مغز ما توقف کند، برای ادامه ی توقف در گذرگاه های لیز مغز ما به قلاب نیاز دارد. دو عامل وجود دارند که با قدرت زیاد می توانند ادامه ی توجه دانش آموز را در پی داشته باشند و خوش بختانه ما روی این دو عامل کمی کنترل داریم:

۱. معنا: ممکن است مغز ما برای مدت کوتاهی، به اطلاعات بی معنا به دلیل تازگی آن توجه کند، اما اگر محرک های ورودی معنا نداشته باشند و نتوانند خود را با سلسله ای از

طرح مسئله

بچه ها اغلب اوقات به «بی توجهی» متهم می شوند؛ بی توجهی به معلم و درس که سرآغاز اغلب مشکلات ما در آموزش هر درس از جمله درس دینی محسوب می شود. اما واقعیت این است که چیزی به اسم بی توجهی وجود ندارد، چون مغز انسان همیشه به چیزی توجه می کند. پس منظور ما از بی توجهی در واقع این است که دانش آموز به آن چه که در نظر ما مرتبط یا مهم است توجه نمی کند (یعنی مطلب درس و معلم).

همان طور که همه ی ما می دانیم، توجه «انتخابی» است. محرک های متفاوتی در هر لحظه و از طریق حواس گوناگون (شنوایی، بینایی، لامسه و...) در حال ورود به مغز ما هستند. مثلاً برای دانش آموزی که سر کلاس درس نشسته است، صدا و تصویر معلم، نفر بغل دستی، سایر هم کلاسی ها، نور لامپ، صداهایی که از بیرون کلاس می آید، نوشته های کنده کاری شده ی روی میز و... همه و همه محرک هایی هستند که می توانند به طور همزمان وارد مغز او شوند. اما چه عامل یا عواملی باعث می شود که دانش آموز یک محرک را نگه دارد یا رها کند؟

اگرچه درست است که ما قادر هستیم تا با تلاش خود آگاهانه، توجه خود را به محرکی خاص معطوف کنیم، اما در بیشتر مواقع چنین نیست. در زندگی روزانه تقریباً غیرممکن است، به طور خودآگاه چیزی را مشخص کنیم که قرار است هر لحظه روی آن تمرکز کنیم. مغز ما به طور دائم محیط را در جست و جوی محرک ها بررسی می کند و این کار، غالباً توسط ساز و کارهای خودکار (ناخودآگاه) انجام می شود. مغز ما در هر لحظه به شکل اتوماتیک به تصفیه ی محرک ها، انتخاب و تمرکز روی بعضی داده ها، و دور ریختن اطلاعات بی اهمیت می پردازد. پس باید به دنبال راهی گشت که معلم و مطلب درسی

اطلاعات قبلی موجود در مغز گره بزنند و بدین وسیله معنادار شوند، مغز دیگر آن‌ها را پردازش نمی‌کند و رهایشان می‌کند. بنابراین نگاه داشتن توجه روی چیزی که نمی‌فهمیم یا برای ما معنا ندارد، نه تنها کسل‌کننده، بلکه تقریباً غیرممکن است. ولی متأسفانه ما اغلب اوقات این معجزه را از شاگردان خود انتظار داریم.

۲. احساسات و هیجان: مغز انسان از لحاظ زیستی طوری برنامه‌ریزی شده است که اول به اطلاعاتی که محتوای احساسی و هیجانی قوی دارند، توجه می‌کند. به علاوه، این اطلاعات را به مدت طولانی‌تری در خاطر نگه می‌دارد. رابرت سیلوستر، نویسنده‌ی کتاب «جشن نورون‌ها»، می‌گوید: «هیجان باعث توجه و توجه باعث یادگیری می‌شود.»

هدف

کمک گرفتن از هنر و ادبیات در تدریس، به خاطر داشتن عناصر معنا، احساس و هیجان از بهترین و سازگارترین روش‌ها در آموزش دین است. به علاوه، درس دینی هم به خاطر زیبایی‌های معنوی فراوان، نوعی سازگاری متقابل با هنر و ادبیات دارد. پس مهم‌ترین هدف در این رویکرد آموزشی، پیدا کردن زمینه‌های هنری یا ادبی متناسب با هر درس و محتوای آن است. یعنی معلم به عنوان مهم‌ترین عنصری که مسیر یادگیری دانش‌آموزان را طراحی و برنامه‌ریزی می‌کند، باید با تحلیل محتوای کتاب برای هر درس، مناسب‌ترین شیوه‌ی آمیختن آن درس را با هنر یا ادبیات پیش‌بینی نماید و برنامه‌ی فعالیت هنری یا ادبی دانش‌آموزان را در آن مبحث طراحی کند. سپس طرح خود را با دانش‌آموزان در میان بگذارد تا آن‌ها فعالیت هنری یا ادبی مزبور را عملیاتی و سر کلاس درس اجرا کنند.

روش

در این جا شرح بعضی از مواردی می‌آید که در آن‌ها برای مؤثر و جذاب‌تر کردن آموزش دین، درس دینی با هنر و ادبیات تلفیق شده است.

هدف: تدریس درس اول از کتاب دین و

زندگی (۱)

روش: استفاده از هنر تئاتر

شرح فعالیت: دانش‌آموزان مبحث مربوط به دعوت انسان‌ها به خداپرستی و معرفی خدای یگانه توسط حضرت ابراهیم (ع)، با روش مخصوص به خودش در نفی ستاره‌پرستی و خورشیدپرستی را با تئاتر و به صورت نمایشی زنده برای سایر هم‌کلاسی‌های خود اجرا می‌کنند.

***

هدف: تدریس درس چهارم و پنجم دین و زندگی (۳): یک قسمت، به معرفی اعجاز قرآن از جنبه‌ی لفظی و ظاهری قرآن می‌پردازد و بخشی دیگر مربوط به قلمروی رسالت، یعنی دریافت وحی و اقرآ آن بر کاتبان وحی و مکتوب کردن آیات الهی است. روش: استفاده از هنر خطاطی (مسابقه‌ی کاتبان وحی)

شرح فعالیت: دانش‌آموزان در رقابتی هنری و دینی، بخشی از آیات قرآن کریم را کتابت می‌کنند. این آیات از جزء ۲۹ و ۳۰ قرآن انتخاب می‌شوند تا دانش‌آموزان حین کتابت، به مسائل اعجاز لفظی و ظاهری قرآن کریم نیز توجه کنند و عملاً با زیبایی ظاهر و آهنگ کلمات قرآن آشنا شوند.

***

هدف: تدریس درس چهارم دین و زندگی (۲): روزنه‌های خطا روش: استفاده از هنر تئاتر شرح فعالیت: دانش‌آموزان موارد مربوط به موانع رشد و رستگاری از جمله نفس اماره، غفلت از خداوند و دام‌های شیطان را به صورت نمایش زنده در کلاس اجرا می‌کنند و نقش شیطان را در گمراهی انسان با طرح آیات مربوطه بیان می‌دارند.

***

هدف: تدریس بخشی از درس سوم دین و

زندگی (۲): سرمایه‌های رشد

روش: استفاده از هنر تئاتر

شرح فعالیت: دانش‌آموزان، یکی از

ودیه‌های الهی در انسان (وجدان اخلاقی)

را در قالب گفت‌وگویی میان نفس

لوامه (وجدان) با نفس

اماره و ادعاها و دفاعیات هر کدام را با یک نمایش زنده اجرا می کنند.

***

هدف: تدریس بخشی از درس چهارم کتاب دین و زندگی (۲): رانده شدن شیطان از درگاه الهی

روش: استفاده از هنر تئاتر

شرح فعالیت: دانش آموزان صحنه‌ی سجده‌ی ملائک بر انسان و هم چنین تمرد شیطان از فرمان خداوند و رانده شدن او از بهشت و قسم خوردن شیطان بر اغوای بندگان (الأمخلصین) را به صورت نمایش زنده برای هم کلاسی هایشان اجرا می کنند.

***

هدف: تدریس درس پانزدهم از کتاب دین و زندگی (۳): پیمان مقدس (تیین معیارهای همسر شایسته)

روش: استفاده از هنر تئاتر

شرح فعالیت: دانش آموزان معیارهای انتخاب همسر را در قالب دو نمایش مجزا که در یکی از آن‌ها خواستگاری با معیارهای غیراسلامی و در دیگری با معیارهای اسلامی انجام می شود، ارائه می دهند.

***

هدف: تدریس درس ششم از کتاب دین و زندگی (پیش‌دانشگاهی): قدرت پرواز (مبحث پیامدهای وجود اختیار در انسان)

روش: نمایش کلیپ ویدیویی آماده شده که محتوایی کم‌دی و فانتزی درباره‌ی جبر و اختیار دارد.

شرح فعالیت: در بحث پیامدهای وجود اختیار (تفکر و تأمل، احساس شرم و پشیمانی، احساس خرسندی و مسئولیت‌پذیری) با تهیه و نمایش کلیپی که در آن انسان مختار با سایر موجودات که کاملاً مجبور هستند، مقایسه می شود. برای مثال، در مورد احساس شرم و پشیمانی که یکی از نشانه‌ها و پیامدهای وجود اختیار است، در کلیپ تهیه شده، صحنه‌ای وجود دارد که در آن آتش از این که کسی را سوزانده است، احساس شرم و پشیمانی می کند و دانش آموزان با تماشای آن فرق بین موجود مختار و مجبور را بهتر درک می کنند.

***

هدف: فهم هرچه بهتر دروس اول تا سوم کتاب دین و زندگی (پیش‌دانشگاهی)

روش: استفاده از شعر یا قطعات ادبی و مناجات‌های بنده با معبودش

شرح فعالیت: دانش آموزان به فراخور علاقه و استعداد خود و با توجه به موضوع درس توسط معلم به نوشتن شعر، متن ادبی و یا مناجات تشویق می شوند.

***

هدف: تدریس درس پنجم از کتاب دین و زندگی (پیش‌دانشگاهی): توبه

روش: استفاده از فیلم آماده یا تئاتر دانش‌آموزی

شرح فعالیت: در این درس که از توبه، یعنی انقلاب علیه خود صحبت می شود، می توان برای تبیین سودمندتر مطلب، از ارائه‌ی فیلم با موضوعات توبه استفاده کرد و یا دانش آموزان را به اجرای نمایشی زنده از داستان‌ها و روایات تاریخی درباره‌ی توبه، نظیر توبه‌ی نوح یا توبه‌ی ایلی لبابه تشویق کرد.

هدف: تدریس بخشی از درس چهاردهم دین و زندگی (۲): نظارت همگانی (امر به معروف و نهی از منکر)

روش: استفاده از هنر تئاتر

شرح فعالیت: دو نفر از دانش آموزان در قالب گفت‌وگویی دوستانه بر سر یک کار خوب یا بد که از یکی از آن‌ها سرزده است، مراحل امر به معروف و نهی از منکر را نمایش می دهند.

***

هدف: ترسیم واقعه‌ی تاریخی تولد حضرت فاطمه‌ی زهرا(س)

روش: استفاده از هنر تئاتر

شرح فعالیت: دانش آموزان تولد حضرت زهرا(س) را به نمایش در می آورند و ضمن آن، واقعه‌ی امداد الهی و فرستادن زنان بهشتی برای کمک به حضرت خدیجه(س) را روایت می کنند.

***

***

هدف: تدریس درس ششم از کتاب دین و زندگی (۳)

روش: استفاده از هنر تئاتر یا نقاشی یا متن ادبی

شرح فعالیت: دانش آموزان واقعه‌ی تاریخی «غدیر خم» را

در قالب نمایش به تصویر می‌کشند، یا نقاشی می‌کنند و یا متنی

ادبی درباره‌ی این عید بزرگ می‌نویسند.

معلم هم می‌تواند به دنبال آن به تبیین آیه‌ی

ولایت و تطهیر بپردازد.

***

هدف: تدریس درس چهارم از کتاب

دین و زندگی (۲)

روش: استفاده از هنر طراحی، تئاتر یا

نوشتن متن ادبی

شرح فعالیت: دانش آموزان حالات

انسانی را که بین دو صدا یا دو ندای درونی

گیر کرده است و هر کدام او را به طرف خود

می‌خواند، از طریق نمایش زنده یا نقاشی یا

متن ادبی به تصویر می‌کشند.

جمع بندی

استفاده از هنر و ادبیات در عرصه‌ی

آموزش و تربیت دینی به دو دلیل بسیار مهم

است:

اول این که آموزش دین به عنوان

برنامه‌ای جامع برای سعادت بشر،

ضروری‌ترین محتوای درس برای هر انسان

است؛ حتی اگر آن انسان از آموزش سایر

علوم بی بهره باشد. پس باید از عظیم‌ترین

ظرفیت‌ها و استعداد‌های ذاتی بشر برای

آموزش او بهره‌جست که ادبیات و هنر از

آن جمله‌اند.

دوم این که ادبیات و هنر به خاطر

برخورداری از عناصر معنا، احساسات و هیجان باعث درگیری،

توجه و نهایتاً یادگیری دانش آموز خواهند شد. تمامی محرک‌هایی

که همواره حواس انسان را بمباران می‌کنند، راه خود را به مغز او

پیدا می‌کنند، اما تعداد اندکی از آن‌ها باقی می‌مانند. معلمان

باید با در نظر داشتن فرایندهایی که به توجه مغز به مطالب

می‌انجامد، از ادبیات و هنر برای جلب و حفظ توجه دانش آموزان

به درس دینی حداکثر استفاده را ببرند.

منابع:

۱. ولف، پاتریشیا. مغز و فرایند یادگیری. ترجمه‌ی داوود ابوالقاسمی.

انتشارات مدرسه. تهران. چاپ دوم. ۱۳۸۳.

۲. جویس، بروس، و همکاران. الگوهای تدریس ۲۰۰۰. ترجمه‌ی

محمد رضا بهرنگی. کمال تربیت. تهران. چاپ پنجم. ۱۳۸۳.

